

ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблематику цивілізаційного вибору сучасної України: модель західного шляху розвитку, яку в наш час називають євроатлантичною, або євразійська модель, протиставлена західній. Євразійським можна назвати вибір Росії, яка значною мірою протиставляє себе Європі.

Ключові слова: *цивілізаційний вибір, євразійство, євроатлантичний вибір, євразійський вибір.*

В данной статье рассматривается проблематика цивилизационного выбора современной Украины: модель западного пути развития, которую в наше время называют евроатлантической, или евразийская, противопоставленная западной. Евразийским можно считать выбор России, который в значительной мере противопоставляет себя Европе.

Ключевые слова: *цивилизационный выбор, евразийство, евроатлантический выбор, евразийский выбор.*

The given article talks about the problems of the civilization change of contemporary Ukraine: the model of the Western development way which is named Euroatlantic nowadays, or Eurasian, which is opposed to the Western one. The change of Russia, which opposes itself to Europe to a considerable extent, can be considered as Eurasian.

The keywords: *civilization change, Euroatlantic change, Eurasian change.*

Актуальність проблематики цієї статті зумовлена суперечливістю соціокультурного життя сучасної України, відсутністю чіткої визначеності цивілізаційно-культурної ідентифікації, що називають також ситуацією цивілізаційного вибору. Відновлення незалежності та пов'язані з цим фактом питання, як-то: необхідність розбудови суспільних і державних інститутів, процеси національно-культурної ідентифікації і глобалізаційні потреби – усі ці фактори зумовлюють зростання інтересу до філософсько-культурологічного підґрунтя національно-цивілізаційних ідентифікацій. У таких умовах філософсько-культурологічні рефлексії щодо ситуації і перспектив цивілізаційного вибору постають актуальними і необхідними для України.

Зміни, що відбуваються у сфері українських ідентичностей, ставлять питання щодо цивілізаційної ідентичності, при тому не лише теоретично, але й практично. Відповідь на питання щодо цивілізаційної ідентичності важливе задля реанімації творчого потенціалу особистості, розбудови цивілізованого громадянського суспільства, яке б відповідало сучасним вимогам.

Предметом дослідження статті є філософсько-антропологічне обґрунтування цивілізаційного вибору і цивілізаційної ідентифікації в сучасній Україні.

Метою і завданнями дослідження є визначення евристичного потенціалу філософсько-антропологічних обґрунтувань перспектив цивілізаційного вибору. Філософсько-антропологічні визначення шляхів можливого цивілізаційного вибору

сучасної України передбачають необхідність осмислення їх історико-культурного підґрунтя, а також сприяють процесам соціокультурної ідентифікації української держави та нації.

Питання, пов'язані з існуванням окремої євразійської цивілізації, розглядалися багатьма дослідниками. Крім послідовників концепції євразійства початку ХХ століття, твори яких можуть в наш час вважатись своєрідною класикою, можна згадати, наприклад, «Феномен націй» В. Х. Болотокова і А. М. Кумикова [2]. Проте одна справа – розгляд феномену євразійської цивілізації, й інша справа – культурно-цивілізаційний вибір держави і культури, тому саме по собі вивчення або наявність євразійської цивілізації не є аргументом на користь українського євразійського вибору.

Зараз перед українською державою постають три основні можливості подальшого цивілізаційного вибору. Перший із них можна позначити як вибір західноорієнтований, що прийнято називати євроатлантичним вибором. Мова йде про зближення України в тих чи інших формах із країнами Західної Європи, репрезентантами західноєвропейської цивілізації, послідовне входження до європейського культурного простору. Другий можна позначити як вибір євразійський. Цим шляхом розвивається Росія, яка значною мірою протиставляє себе Європі. Третій шлях можливий лише теоретично – ні Європа, ні Євразія.

Для того щоб Україна найближчим часом могла свідомо визначитися з майбутнім цивілізаційним вибором, потрібні ґрунтовні дослідження вказаних цивілізацій і неупереджене порівняння з ними української культури.

Потрібно підкреслити, що в роки радянської влади офіційною ідеологією розвитку російської держави, як і всього Радянського Союзу, вважався західний вибір, який був запропонований свого часу царем Петром Першим. Однак аналіз особливостей історико-культурної еволюції російської цивілізації минулих століть достатньо переконливо свідчить про те, що шлях європеїзації ніколи не був прийнятий Росією повною мірою, тому Росія ніколи так і не стала Європою.

У наш час Росія також стоїть перед вибором: або розвиватися своїм особливим власним шляхом, або йти тим шляхом, що був запропонований Петром Першим та іншими «західниками». Судячи з наявної інформації, можна зробити висновок, що більше існує можливості, що Росія робить вибір на користь унікального, неєвропейського цивілізаційного розвитку. Тенденція до відмежування та визнання своєї специфіки виявляються сильнішими у випадку Росії.

Для того щоб зрозуміти, як саме в Росії розуміють власний, неєвропейський шлях розвитку, необхідно звернутися до незаангажованого аналізу минулого російської цивілізації до Петра Першого. Також необхідно повернутися до аналізу тих концепцій, автори яких вважали допетровське минуле найбільш нормальним, автентичним станом російської цивілізації, тобто до слов'янофільських і євразійських концепцій. Потрібно зрозуміти внутрішню логіку цих концепцій.

Євразійська проблема займає окреме місце серед найбільш важливих проблем культурології та філософії культури. Однак про дослідженість питання на сьогодні можна говорити тільки в певних межах.

Це стосується, зокрема, співвідношення євразійської та європейської цивілізацій. Відношення між двома цивілізаційними осередками не лише є однією із найменш досліджених проблем філософії культури, але є завжди заідеологізованим. Євразійство як ідеологія часто підміняє собою євразійство як предмет культурологічного аналізу, що мав би бути позаідеологічним.

Існування, розвиток та специфіка євразійського цивілізаційного осередку заперечувалося в радянський період з ідеологічних причин: оскільки «радянська цивілізація» ідеологічно мала би бути спадкоємицею найкращих надбань культури європейської. Відтак негативне ставлення поширювалось на все, що стосувалося євразійської цивілізації – у тому числі і на відношення суттєвих відмінностей європейської та євразійської цивілізацій.

Концепція євразійства як окремої цивілізації в тому значенні, у якому термін «Євразія» використовується зараз, має порівняно недавню історію. Ця концепція в буквальному її значенні виникла в Російській імперії тільки в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. І хоча в історичному плані спостерігаємо відносно пізні виникнення терміна і сформованої концепції, вона мала свої передумови і ґрунтувалась на ідеях, уже актуальних в Російській імперії на момент своєї появи. Безпосередніми попередниками можна вважати деяких із відомих російських слов'янофілів, учення яких сформувалося в основному ще на початку ХІХ століття. В усякому разі, міркування деяких із російських слов'янофілів багато в чому нагадували пізніші міркування прихильників євразійства.

Саме російські слов'янофіли ХІХ століття можуть вважатися першими, хто звернув увагу на основні і визначальні риси російського менталітету. І хоч потім неодноразово існування цих рис національного характеру в росіян опоненти російських слов'янофілів намагалися заперечувати із зовсім різних, іноді навіть прямо протилежних позицій, оскільки це надто відрізняло росіян від справжніх європейців, потрібно все ж таки визнати, що історія загалом підтверджує справедливість міркувань російських слов'янофілів про існування деяких корінних відмінностей Росії від Європи.

Особливо в контексті цього наукового дослідження потрібно згадати про міркування відомого російського історика-слов'янофіла ХІХ століття Миколи Данилевського, якого в країнах, які виникли на території колишнього Радянського Союзу, іноді називають попередником Освальда Шпенглера.

Однак М. Данилевський був одним із тих, хто в умовах ХІХ століття по-справжньому протиставляли Росію Європі. Отже, основною науковою заслугою ученого було справжнє протиставлення цивілізацій – російської і європейської. Протиставляючи Росію Європі, М. Данилевський стверджував, що Росія не може вважатися складовою частиною Європи ні за походженням, ні за усиновленням (тобто за цивілізаційними ознаками) [4, с. 397].

М. Данилевський настільки протиставляв Росію і всіх слов'ян (а він був переконаний, що всі слов'яни обов'язково повинні стати частиною Російської імперії, тобто розглядав їх в ролі того, що пізніше й отримало назву «Євразія») Європі, що стверджував, що нібито для всякого слов'янина ідея слов'янства повинна бути вище

від науки, вище від свободи і вище від усякого земного блага [4, с. 127], хоч в інших випадках він і заявляв, що російський народ схильний до свободи нібито більше від усіх інших народів [див., напр.: 4, с. 486–493]. Такі слова М. Данилевського щодо свободи для слов'ян можна, зрозуміло, вважати крайнощами, однак вони досить ясно показують загальну тенденцію його міркувань.

Навіть відомий представник «західників» серед російських інтелектуалів XIX століття, а саме Вісаріон Белінський, змушений був визнавати, що у Росії була історія, зовсім не схожа на історію жодної європейської країни [див.: 1, с. 543], хоч він не сприймав учення слов'янофілів [див.: 1, с. 548].

Прихильники євразійства пішли в своїх міркуваннях далі переважної більшості російських слов'янофілів XIX століття. Найчастіше вони взагалі пропонували розглядати Росію, а також усі ті землі, які їй коли-небудь вдавалось приєднати до себе хоча б тимчасово, як окремих континент, який не повинен вважатись ні частиною Європи, ні частиною Азії.

Так, Григорій Вернадський, який був одним із найвідоміших ідеологів євразійства на початку XX століття, стверджував, що не існує природних кордонів Європи та Азії [див.: 3, с. 23]. Тому, на його думку, не існує двох Росій [див.: 3, с. 23]. Більше того, учений був переконаний в тому, що існувати двох Росій не може [див.: 3, с. 23]. Отже, він стверджував, що існує тільки одна Росія – Євразія [див.: 3, с. 23].

Таке переконання Г. Вернадського набуло форми досить категоричного твердження, що Євразія нібито не є сукупністю Європи і Азії, а є «Середнім материком», який відділений і від Європи, і від Азії [див.: 3, с. 23].

Учений хай навіть із деякими застереженнями, проте вважав, що в Євразії могла існувати тільки міцна державність [див.: 3, с. 34]. З цієї причини він доходить висновку, що стійкою формою євразійської держави і влади може бути тільки військова імперія [див.: 3, с. 34].

Г. Вернадський проголосив однією з основних ознак євразійської цивілізації наявність єдиного і цілісного свідоспоглядання [див.: 3, с. 34]. Таким світоспогляданням, на його думку, було проникнуто монгольське суспільство (в XIII столітті в часи Чингісхана) і московське суспільство в XIV – XVII століттях [див.: 3, с. 34–35].

Отже, у багатьох своїх вимірах євразійська цивілізація завжди ближче стояла до цивілізацій Сходу, а не до цивілізації Європи, на що дослідники – як російські, так і західні – євразійської цивілізації звернули увагу вже досить давно. Особливо це стосується епохи до реформ Петра Першого.

Якщо враховувати суттєву близькість євразійської цивілізації до цивілізацій Сходу, стає зрозумілим, що навіть постановка питання щодо сутності євразійської цивілізації та її відмінності від цивілізації європейської значною мірою протистоїть європоцентризму як особливій культурологічній концепції.

Україна мала декілька століть спільної історії з Росією. І як би не ставилися суб'єктивно до цього періоду спільної історії, науковці повинні провести неупереджений і об'єктивний аналіз усього спільного та відмінного в українській і російській цивілізації.

Проблемним залишається питання про те, якою мірою Україна може вважатися частиною євразійської цивілізації або, навпаки, якою мірою вона не належить до цієї цивілізації, а є і була одним із варіантів цивілізації європейської. Від вирішення цього досить складного і навіть болючого питання багато в чому залежить цивілізаційний вибір сучасної України, а отже, все її майбутнє.

Велике значення має також те, якою мірою українці ідентифікують себе з Європою і чи будуть вони ідентифікувати себе з Європою в майбутньому.

Однак питання цивілізаційного вибору ускладнюється сучасними процесами глобалізації, які можуть привести до поглинання окремих національних культур єдиною загальнолюдською цивілізацією. Відбувається процес неминучого нівелювання будь-яких відмінностей між представниками різних цивілізацій, а також усього того, що відрізняє одну цивілізацію від інших. Ця проблема, якщо не вирішувати її зараз, з часом може тільки ускладнюватися.

Висновки. Питання цивілізаційного вибору гостро актуальне для України, зважаючи на нинішню культурно-соціальну ситуацію. Цивілізаційний вибір включає в себе розвиток держави у відповідному напрямку в аспекті геополітики, а також, і це, можливо, ще важливіше, – культурну ідентифікацію.

У теперішній ситуації наявні три основні можливості цивілізаційного вибору, відтак і подальшого існування. Перший з них – вибір прозахідний, який у наш час прийнято називати євроатлантичним вибором. Цей варіант вибору і розвитку передбачає зближення в тих чи інших формах з країнами європейської цивілізації. Другий шлях – вибір євразійський. Таким шляхом розвивається Росія, значною мірою внаслідок протиставлення себе Європі. Третій шлях можливий лише теоретично – ані Європа, ані Євразія, такому варіанту немає практичних прецедентів на території України.

Проблема цивілізаційного вибору ускладнюється також сучасними процесами глобалізації, які можуть привести до поглинання окремих національних культур єдиною загальнолюдською цивілізацією, до нівеляції різниць і відмінностей.

Продемонструвати переваги того чи іншого вибору може ідеологічно незаангажований аналіз історії України, у тому числі аналіз століть спільної історії з Росією. Отже, розгляд євразійського вибору мусить включати в себе неупереджений аналіз спільного і відмінного в українській і російській культурах.

Проблемним залишається питання про те, якою мірою Україна може вважатися частиною євразійської цивілізації або, навпаки, є і була одним із варіантів цивілізації європейської. Від вирішення цього неоднозначного питання першочергово залежить цивілізаційний вибір сучасної України, а отже, усе її майбутнє. Важливе значення має також те, якою мірою українці ідентифікують себе з Європою і чи будуть вони ідентифікувати себе з Європою в майбутньому.

У науковому полі ключову роль відіграють філософсько-антропологічні визначення шляхів можливого цивілізаційного вибору сучасної України, причому передбачається необхідність осмислення історико-культурного підґрунтя теперішньої культурної ситуації, що сприяє процесам соціокультурної ідентифікації української держави та нації.

Література:

1. *Белинский В. Г.* Взгляд на русскую литературу 1846 года / В. Г. Белинский // Избранные сочинения / В. Г. Белинский. – М. : ОГИЗ, 1947. – С. 542–566.
2. *Болотоков В. Х.* Феномен наций и национально-психологические проблемы в социологии русского зарубежья / В. Х. Болотоков, А. М. Кумыков. – М. : Логос, 1998.
3. *Вернадский Г. В.* Начертание русской истории / Г. В. Вернадский. – СПб., 2000.
4. *Данилевский Н. Я.* Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991.